

33. Кинжалов Р.В. Культура древних майя. – Л., 1971.
34. Гуляев В.И. Древнейшие цивилизации Мезоамерики. – М., 1972.
35. Бородатова А.А. Изображения на керамике майя как историко-этнографический источник // Исторические судьбы американских индейцев. – М., 1985.
36. Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory. – Glencoe, 1986.
37. The Managed Mosaic: Ancient Maya Agriculture and Resource Use. – Salt Lake City, 1996.
38. Turner B.L. Population Reconstruction of the Central Maya Lowlands: 1000 B.C. to 1500 A.D. – Albuquerque, 1990.
39. Precolumbian Population History in the Maya Lowlands / Culbert T.P., Rice D.S. eds. – Albuquerque, 1990.
40. McAnany P.A. Living with the Ancestors: Kinship and Kingship in Ancient Maya Society. – Austin, 1995.
41. Sharer R. J. The Ancient Maya. – 5th ed. – Stanford, Calif., 1994.
42. Талах В. Забуті володарі // Всесвіт. – 1992. – № 10.
43. Талах В. Саркофag: загадка залишається // Всесвіт. – 1994. – № 3.
44. Талах В. Дослідження майя в Україні // Сучасність. – 1997. – № 1.

SUMMARY

The article is devoted to historiography of a socio-economic and political problematics of the Postclassic Maya society, its features, periodization, main characteristic features of its every stage and connection with others social disciplines and natural sciences. Such generalization enables to expand scientific interest to a new directions of research of the Maya civilization.

О.М. Маклюк

Т. КРОМВЕЛЬ – ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ ДОБИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

У період становлення абсолютної монархії іде складний процес росту соціальної самостійності особистості, велику роль починає відігравати неординарна особистість. Формується новий облік державного та політичного діяча, світогляд якого сформувався під впливом гуманістичних ідей раннього нового часу та несе на себе печать ментальності людини Відродження. Індивідуальність політичного діяча, його погляди, світогляд, звички, характер здебільшого визначають зміст його діяльності, в значній мірі спрямовують хід конкретних історичних подій. Сучасні історики вважають, що сутність процесів держави раннього нового часу неможливо розкрити без аналізу особистісних якостей державного діяча раннього нового часу. Дослідження останніх років підтверджують думку, що саме від особистих якостей політичних лідерів багато в чому залежали хід та спрямування перетворень в період раннього нового часу.

Одним з найбільш обдарованих європейських державних діячів XVI ст. був Томас Кромвель (1485?-1540). Для представників придворної тюдорівської еліти він став авторитетом в сфері політики не на один десяток років. В історії Англії XVI століття є дві важливі особливості, які відрізняють її від історії континентальної Європи. Це проведення Реформації з “верху” та збереження представницького органу – парламенту. Т. Кромвель, як видатний державний діяч XVI ст., тією чи іншою мірою сприяв розвитку цих особливостей, він був одним з провідників реформаційного процесу в Англії та впровадив в політичну практику нову тактику взаємовідносин з парламентом, що сприяло його збереженню в період становлення абсолютизму.

Цей видатний політичний діяч не міг не звернути увагу істориків. Особистість Т. Кромвеля стала предметом дослідження видатного англійського дослідника, професора Кембріджського університету Д. Елтона. Історик називає Т. Кромвеля творцем “нової монархії” та визначає період його фаворитизму (1532-1540), як кульмінацію правління династії Тюдорів. В одній із перших визначних досліджень Д. Елтона – монографії “Тюдорівська революція в управлінні. Адміністративні зміни в роки Генріха VIII”, яка була написана в 1953 р. на підставі низки документів та архівних матеріалів часів Генріха VII та Генріха VIII історик сформулював основи концепції, яка отримала в історичній літературі назву, ідентичну назві монографії: “Тюдорівська революція в державному управлінні” [1]. Центральне місце цієї концепції займає особистість Т. Кромвеля. Дослідник вважає, що в період правління Генріха VIII, а саме за міністра Томаса Кромвеля, в центральному управлінні здійснюється серія реформ, що мали характер революційного перевороту, в результаті якого почала формуватися нова система управління. Здійснення реформ приписуються лише Т. Кромвелю. Свою концепцію Д. Елтон

розвивав і в інших працях, таких як “Політика та поліція: проведення Реформації в часи Т. Кромвеля”, “Реформи і Реформація в Англії 1509-1558 років” та ін. [2; 3].

В англійській історіографії концепція Д. Елтона отримала підтримку та розвиток в 60-70-х роках. Один із його послідовників, історик П.М. Лоудс має особисте бачення ролі Т. Кромвеля в системі державного управління. Дослідник визначає, що Т. Кромвель перш за все, виступив не як винахідник, а як систематизатор бюрократичних методів, які були вже накопичені до нього, особливо за часів Генріха VII [4]. Підтримку концепція Елтона одержала в праці англійського дослідника Б. Бекінсейла “Томас Кромвель. Тюдоровський міністр” [5]. Історик вважає, що в Англії в 30-х роках XVI ст. була встановлена спільна згода щодо прийняття законів королем та палатою общин і лордів, що об’єднала воедино владу, дану від Бога і від народу в авторитетну установу, яка була як найвищим судом, так і представницькою асамблеєю. Прямим результатом активності Т. Кромвеля в парламенті було звеличення центральної фігури – короля Генріха VIII [5.-С.115].

На початку 80-х років з’явилися дослідження, які спробували ревізувати концепцію “Тюдоровської революції в управлінні” та по-новому оцінити державну діяльність королівського фаворита. В 1986 р. вийшла збірка праць англійських істориків які підвергли перегляду та критиці концепцію [6]. Історик Д. Старки виявив низку дискусійних, на його думку, питань. Фундаментальні зміни з перетворення середньовічного двірцевого управління в систему бюрократичної держави раннього нового часу не могли, на думку історика, реалізуватися лише протягом одного десятиріччя (в 30-х роках XVI ст.), під керівництвом однієї людини – Т. Кромвеля. Історик підкреслює, що прихильники концепції перебільшують роль особистості Т. Кромвеля в реформуванні системи управління в Англії. Реформування двірцевого управління було розпочато ще в 1495, 1518-1519 рр., Таємної ради ще пізніше – в 1540, 1553 рр., а фінансової сфери – в 1553-1554 та в 1569-1572 рр. [6.-С.199].

Серед праць істориків середини XX ст. багато робіт, присвячених Реформації, в яких також розглядається діяльність Т. Кромвеля. Необхідно виділити фундаментальні монографії А. Дікенза “Реформація та європейське суспільство у XVI ст.”, “Реформація в Англії”, “Томас Кромвель та Реформація в Англії” [7; 8]. Проблеми фаворитизму при дворі Генріха VIII також входять в коло інтересів зарубіжних істориків. Діяльність Т. Кромвеля знайшла відображення в працях В. Бекінгсейла, Д. Елтона [1; 2; 3; 5]. В радянській та українській історіографії є лише окремі роботи з цієї проблеми [9; 10].

В цілому стан історіографії з обраної теми свідчить про інтерес дослідників до багатьох її аспектів. Історикам вдалось висвітлити основні події державної діяльності Т. Кромвеля, популярним методом дослідження особистостей в історії, в тому числі Т. Кромвеля стало використання прийомів архонтологічного аналізу, науковцям вдалось запропонувати цілу низку гіпотез, інколи суперечливих, щодо причин падіння фаворита. Але аналіз історіографії свідчить про необхідність спеціального дослідження особистості Т. Кромвеля, як державного діяча раннього нового часу, що дасть можливість значно доповнити його психологічний портрет, дослідити особливості формування світогляду, що в свою чергу допоможе історикам у формуванні моделі політичного діяча XVI ст.

Змістовним і важливим джерелом при роботі над проблемою даної статті стали спогади та листи. Особлива увага нами було приділено матеріалам особистого і офіційного листування англійського монарха – Генріха VIII та визначних державних діячів – Т. Вулсі, Т. Кромвеля [11; 12; 13]. В них є біографічні відомості про родину Тюдоров, їх стосунки з різними особами: державними діячами, в тому числі з Т. Кромвелем, представниками впливових фамілій. Документи цієї групи містять в собі багатий фактичний матеріал, але через суб’єктивне трактування окремих фактів і процесів вони потребують особливо критичного підходу.

Англійський монарх – Генріх VIII робив усе руками фаворитів: як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. В період правління цього монарха у нього в фаворитах були Т. Вулсі, Т. Мор, Т. Кромвель, Норфолк та Гардінер. Однак, нам належить відокремити Т. Кромвеля (1533-1540), який став найбільш значним державним діячем з королівського оточення, досяг найвищого службового становища серед фаворитів та зробив найбільш вагомий внесок у формування абсолютизму: з його діяльністю пов’язані нові, чітко визначені напрямки розвитку внутрішньої та зовнішньої політики держави.

XVI століття – особливий період в розвитку європейської політичної думки, в цей час отримали оформлення основні політичні теорії нового часу. Твори італійського політичного мислителя Н. Мак’явеллі (1469-1527), сучасника Генріха VII і Генріха VIII Тюдоров, були

настільними книгами багатьох монархів. Важливим внеском Н. Мак'явеллі в історію політичної думки став його підхід до проблеми держави зі світських, а не теологічних позицій. Вчення про державця та державну владу великого мислителя, філософа Н. Мак'явеллі мало значний вплив на багатьох політичних діячів XVI-XVIII ст., у тому числі і на Т. Кромвеля. Т. Кромвель був справжнім мак'явеллістом, яким малювала цей тип державного діяча філософія доби Відродження. За його наказом "Державець" Н. Мак'явеллі був виданий англійською мовою [10.-С.100; 1.-С.128-129] Т. Кромвель навіть сам редагував матеріал.

Про походження Т. Кромвеля відомо не багато. Народився він у родині коваля, в юності був солдатом, займався торгівлею шерсті на континенті, а в 1512 р. повернувся в Англію. Т. Кромвель був людиною неординарною, свідченням цього є той факт, що він зміг самостійно отримати юридичну освіту та, будучи юристом-самоучкою, стати секретарем Томаса Вулсі. Своім просуванням службовими сходами Т. Кромвель завдячував Т. Вулсі. Він був здібною та безмежно користолюбною людиною, саме тому його помітили і наблизили до короля, він був готовий виконати будь-яке бажання монарха. З цих рис його характеру і скористався Генріх VIII. За допомогою Т. Кромвеля він вирішив питання особистого життя: шлюбнорозлучний процес та одруження на своїй фаворитці А. Болейн. За активної участі Т. Кромвеля Генріх VIII здійснив низку реформ державного управління, як от: розширення прав Таємної ради, зміна тактики по відношенню до парламенту, реформи у церковному управлінні, реформування фінансових органів. Реформи Т. Кромвеля мали за мету створення централізованого фінансового управління. Він виходив з того, що надходження нових прибутків повинне регулюватись, і ці функції, на його думку, мав зосередити у своїх руках бюрократичний фінансовий департамент держави. Пізніше Т. Кромвель приходив до висновку, що різні джерела прибутку повинні контролюватися різними департаментами, палатами. Т. Кромвель планував організувати шість таких великих департаментів. Державна скарбниця продовжувала б здійснювати загальний контроль над державними прибутками. Цей принцип управління знайшов своє відображення в статутах 1536-1540 рр. про чотири палати, які поєднували у собі не тільки адміністративну, але й юридичну владу. Реформи фінансових відомств Т. Кромвелем не були закінчені, і завершилися вони після правління Генріха VIII в ході реформи державної скарбниці 1554 р. [1.-С.257].

Особливо значним досягненням Т. Кромвеля стали зміни у відносинах між королем та парламентом, утвердження зверхності короля над церквою та секуляризації церковних земель. Реформи Т. Кромвеля у церковному управлінні позбавили попередньої самостійності духовництва: поставили в залежність від королівської влади церковні конвенції; призначення на нові церковні посади, отримання єпархій, приходів тощо стає прерогативою королівської влади. Висока церковна комісія стає головним органом, який вирішує адміністративні справи церкви. В результаті церковна організація набуває бюрократичної форми і перетворюється в апарат урядовців, цілком підпорядкований королівській владі. Важливою особливістю феодальної держави був її міцний зв'язок з церквою. Створюючи національну церкву, яка звільнялась від влади Рима, Генріх VIII спрямував Англію на шлях формування держави нового часу.

Історик А. Діккенз відзначає здібності Т. Кромвеля як видатного адміністратора [8.-С.11]. Саме завдяки фавориту король збільшив свої прибутки за рахунок вилучення монастирських земель та оподаткування торгівлі. За Т. Кромвеля розширилася матеріальна база монархії, а, значить, зросла її самостійність. Зовнішньополітичний курс Т. Кромвеля полягав у зближенні з німецькими протестантськими князями. На відміну від Т. Вулсі, який мав відносну самостійність, державна діяльність Т. Кромвеля проходила під постійним контролем короля [2.-С.294-295]. Особливість державної діяльності політика раннього нового часу була в тому, що державно-політична система не мала чіткого розподілу галузей влади, тому не було чіткої спеціалізації службовців різних відомств, коло завдань, які стояли перед вищими посадовими особами було дуже широким. Тільки особистості з видатними здібностями могли ефективно працювати в умовах існуючої державної системи, зберігає в одних руках широкий набір функцій та повноважень. Т. Кромвель, як типовий представник державного діяча доби раннього нового часу, також виконував більшу частину роботи самостійно, не довіряючи нікому. Колосальна працездатність стала одним з його козирів, який підпитував його державно-політичні амбіції.

Яке враження справляла особа Т. Кромвеля на сучасників? На портретах роботи Ганса Гольбейна Молодшого зображена людина, невисока на зріст, кремезна, з маленькими зеленими

очима, короткою шиєю, але з вольовим подвійним підборіддям, зовнішність якої випромінює владність, енергію та ділову активність.

Кар'єра Т. Кромвеля була досить стрімкою: 1528 р. – вступ на службу до Т. Вулсі, 1529-1540 рр. – Т. Кромвель продовжує свою політичну кар'єру вже як член парламенту. Історик К.А. Кузнецов проаналізував матеріали виборчої компанії в парламент 1529 р. від міста Колчестер. Він відзначає факт виборів самого Т.Кромвеля в парламент, поряд з міським радником Амвросієм Лоусь [14.-С.218]. В 1533 р. Т. Кромвель отримує посаду канцлера державної скарбниці, а в 1534 р. стає державним секретарем.

Особливо слід виділити посаду королівського секретаря (The king's secretary). Він був особистим службовцем короля, хоча тільки з 1601 р. королівський секретар отримує офіційний статус [15.-С.436]. Дієвість інституту секретарів підтвердила історія. За Єлизавети Тюдор продовжують використовувати основні принципи роботи офісу секретарів, організованого Т. Кромвелем. Спочатку посада була другорядною, хоч мала значний вплив у адміністрації. Про королівського секретаря вперше згадується ще за правління Генріха II. З 1476 р. він називається головним секретарем. Якщо пери парламенту, радники корони мали право особистого доступу до короля, члени Таємної ради звертались через письмові пропозиції, то всі інші піддані звертались до короля тільки через секретарів. Секретар перетворюється в звичайний канал спілкування між королем та його людьми, між його величністю та радою. посередником між підданими та королем.

Важливість посади секретаря була офіційно визнана у 1526 р., коли за указом Генріха VIII її ввели до складу членів Таємної ради. Томас Кромвель, який деякий час сам був секретарем Генріха VIII, зрозумів адміністративну значимість посади. На початку XVI ст. головний секретар був лише клерком, який знаходився при королі та повинен був відповідати за його особисту печатку. Коли цю посаду отримав Т. Кромвель, її значення зросло. Він намагається поставити секретаря в один ряд з найбільш значущими чиновниками держави. Секретар, як і раніше, числився за придворним штатом, але йому належали місця зразу після перших членів Двору, а у парламенті та в раді їх місця були визначені статутом: “Секретар, якщо він має баронський титул, займає перше місце серед баронів, якщо ж він єпископ, то попереду всіх єпископів тощо” [16.-С.143].

В 1535 р. Т. Кромвель стає генеральним вікарієм. У 1535 році вводиться нова посада - генеральний вікарій короля у справах церкви, і її отримує Т. Кромвель. Кромвель стає намісником короля у духовних справах. Нова посада надавала велику владу фаворитові короля у церковних питаннях. Історик-богослов В.А. Соколов підкреслює такі факти: він міг проводити ревізії та різноманітні реформи, викорінювати ересь, здійснювати юрисдикцію у церковних справах, наглядати за способом життя та поведінкою усіх членів кліру, а також виправляти та карати, накладати секвестри на маєтки та прибутки, скликати синоди, конвенції і т.п. [17.-С.224] Т. Кромвель, який не мав навіть церковного сану, фактично став на чолі усієї церкви Англії. Особистою заслугою Т. Кромвеля деякі історики називають редагування Біблії [18.-С.100-111].

Вершиною стосунків монарха та фаворита стало присвоєння останньому титулу, який в XVI ст. у першу чергу був показником не соціального статусу людини, а його становище при королівському дворі, особливо по відношенню до особи монарха. В 1540 р. фаворит отримує титул графа Ессекса [10.-С.98-99].

Т. Кромвель багато зробив для того, щоб створити механізми, які дозволяли перетворити постать короля у центр усієї системи державного управління. І хоча теоретично королівські повноваження в країні були обмежені парламентом, на практиці про обмеження королівської влади парламентом чи про протиставлення його монархії мова не йшла. Король зосереджував всю повноту влади в державі: державні установи, в тому числі й парламент, а також фізичні особи здійснювали ті чи інші функції тільки з делегування їх королем. Законодавчі, судові та адміністративні повноваження переходили під контроль короля. Король мав право втручатися у роботу будь-якого органу та самостійно вирішувати будь-які питання управління на всіх його етапах. Але при цьому передбачалось, що король буде діяти в рамках правового поля, що в тій чи іншій мірі реально обмежувало його владу [19.-С.45-53; 20.-С.7-12]. Радники та фаворити короля ставали безпосередніми виконавцями волі монарха та провідниками обраного політичного курсу, але у випадку невдач вони потрапляли до розряду королівських ворогів та зрадників держави і розплачувалися за це не тільки службовим становищем, але іноді й життям. Падіння Т. Кромвеля почалося тоді, коли його політика перестала відповідати інтересам

короля. Початок падіння історики пов'язують із втратою впливу на короля А. Болейн та невдалим проектом шлюбу з А. Клевською, який готував Т. Кромвель [10.-С.110-111; 21.-С.376-378].

У жовтні 1537 р. нова дружина короля Джейн Сеймур народила Генріху сина – принца Уельського [18.-С.101]. Генріх VIII осипав Сеймурів нагородами, з їх сходженням і почалося падіння Т. Кромвеля. Він був звинувачений парламентом у державній зраді та страчений. Пізніше Генріх VIII не раз помічав, що Т.Кромвель був одним з найвірніших його слуг [2.-С.294]. В день його похорону Генріх VIII одружився вп'яте з новою фавориткою Катериною Говард.

Таким чином, особистість Томаса Кромвеля, як представника придворної тюдорівської еліти, специфіка його приходу до влади, форми та методи реалізації державного курсу монархії є яскравим підтвердженням того, що він є типовим представником державного діяча доби раннього нового часу. Як політичний діяч періоду становлення абсолютизму він, з одного боку, був професійним політиком, інтелектуалом, який увібрав в себе ідеї гуманізму та Відродження, з іншого – Т. Кромвель виховувався на принципах Мак'явеллі та реалізовував їх у політичній практиці, форми та методи його державної діяльності цілком відповідали середньовіччю. Адміністративні реформи Т. Кромвеля сприяли формуванню в Англії держави нового часу.

Джерела та література

1. Elton G.R. The Tudor revolution in the government. Administrative changes in the reign of Henry VIII. – Camb., 1953.
2. Elton G.R. Reform and Reformation: England 1509–1558. – Camb., 1977.
3. Elton G.R. Policy and policy. The enforcement of the Reformation in the age of Tomas Cromwell. – Camb., 1972.
4. Loades P.M. Politics and the nation 1450–1660 obedience resistance and public order – L., 1977.
5. Beckingsale B.W. Thomas Cromwell. Tudor minister. – L., 1978.
6. Revolution reassessed: Revision in the history of Tudor government administration / Ed. by Coleman, Starcey D. – Oxford, 1986.
7. Dickens A.G. Reformation and society in sixteenth century Europe / Ed. by Thames and Hudson. – L., 1966.
8. Dickens A.G. Thomas Gromwell and the English Reformation. – L., 1959.
9. Черняк Е.Б. Тайны Англии: заговоры, интриги, мистификации. – М., 1996. – 492 с.
10. Ивонин Ю.Е. Императоры, короли, министры. Политические портреты XVI века. Исторические очерки. – Днепропетровск, 1994.
11. Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII / Ed. by J.S. Brewer, J. Gardner and R.H. Brodie. – L., 1862-1932.
12. Letters of king Henry VIII. A selection with a few other documents / Ed. by M.St.Clare Byrne. – L., 1968.
13. Merriman R. B. The Life and Letters of Thomas Cromwell: In 2 Vol. – Oxford, 1902.
14. Кузнецов К.А. Английская палата общин при Тюдорах и Стюартах. – Одесса, 1915.
15. Mackie J.D. The earlier Tudors 1485–1558. – Oxford, 1966.
16. Энсон В. Английская корона ее конституционные законы и обычаи. – СПб., 1914.
17. Соколов В.А. Реформации в Англии (Генрих VIII и Эдуард VI). – М., 1881.
18. Bindoff S.T. Tudor England. – L., 1977.
19. Копосов Н.Е. Абсолютная монархия во Франции // Вопросы истории. – 1989. – № 1.
20. Копосов Н.Е. Абсолютная монархия во Франции XVI-XVII вв. (государственный строй): методические указания к спецкурсу. – Л., 1984. – Ч. 2.
21. Scarisbrick J.J. Henry VIII. – L., 1969.

SUMMARY

The article is based on the analysis of Thomas Cromwell's works on the development of the state governing in England of the first part of the XVI century. By 1532 he had become the king's chief minister and was responsible for drafting most of the Acts of Parliament by which the Reformation was effected. He probably originated the idea of making the king supreme head of the church in England. The author investigates the process of the formation of the type of the statesman on the early absolutism stage.